

Józef Borzyszkowski

"Słownik duchownych ewangelickich na Mazurach w XIX wieku", Grzegorz Jasiński, Dąbrówno 2015 : [recenzja]

Acta Cassubiana 18, 305-309

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Józef Borzyszkowski
Gdańsk

Grzegorz Jasiński, *Słownik duchownych ewangelickich na Mazurach w XIX wieku,*

Oficyna Retman, Dąbrówno 2015, ss. 501

W zakresie biografistyki dorobek historiografii polskiej Pomorza w minionych dziesięcioleciach uległ znacznemu wzbogaceniu; można wręcz mówić także o modzie na biografie i słowniki biograficzne. Te drugie, często będące dziełami zbiorowymi, obejmują zwykle zarówno wielkie fragmenty Wielkiego Pomorza, np. *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*¹, jak i wielkie miasta w rodzaju Torunia czy Bydgoszczy². Ale – trzymając się tylko Pomorza Nadwiślańskiego – równie liczne, a może liczniejsze są dzieła jednego autora, obejmujące najczęściej tylko jeden powiat, np. Zbigniewa Stromskiego *Chojnicki słownik biograficzny* czy Jerzego Szewsa *Słownik biograficzny ziemi lubawskiej*³, niekiedy miasto⁴, ale też cały mniejszy region – np. Ryszarda Szwocha *Kociewski słownik biograficzny*⁵.

Obok słowników w rodzaju wyżej przywołanych, obejmujących reprezentację zasłużonych ogółu społeczności danego miasta, powiatu czy regionu, mamy niemniej cenne dzieła prezentujące biogramy przedstawicieli konkretnych zawodów czy środowisk. Tych drugich reprezentują słowniki biograficzne w rodzaju *Konspiracja pomorska*⁶. Jeśli idzie o grupy zawodowe, to najbardziej

¹ *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. Stanisław Gierszewski, t. 1-4, suplement I-III, Gdańsk 1992-2012.

² *Toruński słownik biograficzny*, red. Krzysztof Mikulski, t. 1-7, Toruń 1998-2014; *Bydgoski słownik biograficzny*, red. Janusz Kutta, t. 1-4, Bydgoszcz 1994-1997.

³ Pierwszy wydany w Bydgoszczy w 1986 r.; drugi w Lubawie w 2000 r. Tu pamiętać też trzeba o dziełach im podobnych.

⁴ Przykładem może być opracowanie Józefa Borzyszkowskiego i Cezarego Obracht-Prondzińskiego, *Ludzie Czerska i okolicy XIX i XX wieku*, Gdańsk-Czersk 2007.

⁵ R. Szwoch, *Kociewski słownik biograficzny*, t. 1-4, Starogard Gdański 2005-2013.

⁶ K. Komorowski, *Konspiracja pomorska 1939-1947. Leksykon*, Gdańsk 1993. (Pamiętam też o wielotomowym *Słowniku biograficznym konspiracji pomorskiej*, wydawanym przez Fundację Generał Elżbiety Zawackiej w Toruniu).

reprezentacyjne są słowniki lekarzy i duchownych. – Przykładem *Sylwetki lekarzy toruńskich XIX i XX wieku (Biogramy i szkice biograficzne)*⁷ i ks. Henryka Mrossa *Słownik biograficzny kapłanów diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1820-1920*, Pelplin 1995.

W przypadku stanu duchownego mamy dzieł biograficznych chyba najwięcej. Dotyczą one nie tylko diecezji chełmińskiej, Pomorza Nadwiślańskiego, ale również regionów sąsiednich – Pomezanii i Warmii w szczególności. Niestety, w odniesieniu do Pomorza Nadwiślańskiego wciąż przywoływać można tylko dzieła dotyczące duchowieństwa katolickiego.

Sąsiedni region – Mazury – z oczywistych względów historycznych – w przeszłości mało katolicki, otrzymał ostatnio arcyważny, prezentowany tu *Słownik duchownych ewangelickich na Mazurach w XIX wieku*. Jego autor, Grzegorz Jasiński, kontynuujący po części badania swego ojca Janusza, znany jest również z cennych opracowań dotyczących Warmii i Mazur. Jest autorem m.in. monografii *Kościół ewangelicki na Mazurach w XIX wieku (1817-1914)*, Olsztyn 2004. Tym razem poszedł śladem profesora Władysława Chojnackiego (1920-1991), jak pisze na okładce „jednego z polskich pionierów badań nad historią i kulturą Mazur”, który przykładał wielką wagę do biografistyki mazurskiej i pozostawił w swojej spuściznie *Kartotekę pastorów na Mazurach w XIX wieku*. Kartoteka ta, za zgodą autora, trafiła w ręce G. Jasińskiego, stanowiąc podstawę do opracowania prezentowanego tu dzieła.

„W książce przedstawiono ponad 660 sylwetek duchownych Ewangelickiego Kościoła Unijnego i Kościoła Ewangelicko-Reformowanego pracujących na terenie Mazur, zarówno tych, którzy spędzili tu całe swoje zawodowe życie, jak i tych, którzy zagościli jedynie przelotnie” – informuje czytelnika autor dalej na ostatniej stronie okładki swojego dzieła.

Trzeba dobitnie podkreślić fakt, iż wspomniana *Kartoteka pastorów...* Wł. Chojnackiego to tylko podstawa obfitej bazy źródłowej, wykorzystanej przez autora. Stanowią ją, obok dostępnych archiwaliów w RP i RFN, przeróżne źródła drukowane – wiadomości urzędowe itp. publikacje, czasopisma, a także almanachy, słowniki biograficzne, monografie wsi i miast, przyczynki i inne naukowe opracowania autorów polskich i niemieckich, zaprezentowane na końcu dzieła w dziale „Literatura”. Mnogość i różnorodność wykorzystanych źródeł archiwalnych poznajemy, studiując biogramy, z których każdy zawiera na końcu dokumentację – „Źródło”.

Podstawową, słownikową część dzieła poprzedza autorskie *Wprowadzenie* (s. 5-7), stanowiące formę zapowiedzi tradycyjnego wstępu, w którym autor przywołuje m.in. inspirujące go monumentalne wydania słowników biograficz-

⁷ Autorstwa Kazimierza Przybyszewskiego i Mariana Łysiaka będący od dawna „w druku”.

nych dotyczące duchownych katolickich Warmii, autorstwa Andrzeja Kapiczki oraz biogramy duchownych Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego diecezji mazurskiej od 1945 roku, opracowane przez Erwina Kruka, zamieszczone na stronie internetowej Mazurskiego Towarzystwa Ewangelickiego w Olsztynie. Przywołuje on także próby i badania innych autorów, w tym Friedwalda Moellera (1894-1964), z których owoców mógł również skorzystać.

Kolejną częścią dzieła jest *Wstęp* (s. 8-50), na który składają się następujące części: *Obszar badań i ich zakres chronologiczny, Zarys ustroju Kościoła ewangelickiego w Prusach Wschodnich, Parafia i stanowiska duszpasterskie na Mazurach w XIX wieku, Duchowni Ewangelickiego Kościoła Unijnego na Mazurach, Studia teologiczne i okres oczekiwania na stanowisko, Superintendenti, Kierunki ideologiczne, Poglądy polityczne, Wyróżnienia i kary, Dom pastorski i sytuacja materialna, Zasady wydania*. – Jak widać choćby z tego przywołania śródtytułów „Wstępu”, stanowi on namiastkę monografii – biografii zbiorowej całego duchowieństwa ewangelickiego Mazur. Biorąc pod uwagę zawarty w nim aparat naukowy, bogactwo przypisów, może być on inspiracją do kolejnych badań, także porównawczych.

W ostatniej jego części – w *Zasadach wydania*, autor prezentuje strukturę indywidualnego biogramu. Składa się on z reguły z czterech części – droga życiowa, sylwetka duchownego, stosunki rodzinne, informacja o odnalezionych publikacjach duchownego i dokumentacja źródłowa. Ta ostatnia, jak już wspomniałem, szczególnie ciekawa i różnorodna.

Właściwy *Słownik duchownych ewangelickich* obejmuje s. 51-397, przy czym dotyczy on niemal wyłącznie Ewangelickiego Kościoła Unijnego; biogramy tych pastorów stanowią jego cz. I. Cz. II: *Duchowni Kościoła Ewangelicko-Reformowanego (niemieckiego)*, zawiera jedynie 3 biogramy (s. 396-397).

Ważną częścią uzupełniającą słownika jest zestawienie pt. „Obsada parafii na Mazurach w XIX wieku”, dzięki której poznajemy kolejnych proboszczów i duchownych pomocniczych w poszczególnych parafiach diecezji: działdowskiej (do 1910 część diecezji nidzickiej), ełckiej, giżyckiej, gołdapskiej, kętrzyńskiej, mrągowskiej, nidzickiej, oleckiej, olsztyneckiej (do 1903 część diecezji ostródzkiej), ostródzkiej, piskiej, szczywieńskiej, węgorzewskiej.

– To zestawienie ma szczególny walor dla współczesnych mieszkańców tych parafii, w których dziś często nie ma ewangelików, a ich kościoły użytkowane są najczęściej przez wspólnoty katolickie. W przypadku np. diecezji działdowskiej w XIX wieku, w ramach diaspory katolików, przynależnych do diecezji chełmińskiej, wybudowano w mieście kościół katolicki. Dziś katolicy użytkują tam także dawną świątynię ewangelicką, a w nieodległym Narzymiu na bazie takowej powstała samodzielna parafia. (W jednej i drugiej w XIX i XX wieku wśród duchownych katolickich byli znani Kaszubi).

Poza w/w „Obsadą” autor opracował dodatki: – I. Superintendenci na Mazurach w XIX wieku; II. Duchowni dziedziczący zawód w liniach prostej wstępującej i zstępującej; III. Duchowni w linii bocznej II stopnia (bracia) pracujący na Mazurach. – Każdy z tych dodatków w kontekście całości dzieła to materiał wyjściowy na osobne opracowanie. Poza wymienioną już „Literaturą”, na końcu książki mamy także Wykaz tabel i Wykaz skrótów oraz Indeks osób.

Trzeba podkreślić fakt, iż prezentowane tu dzieło stanowi tom z nr. 27. arcyciekawej „Mojej Biblioteki Mazurskiej”, wydawanej przez Oficynę Retman Waldemara Mierzwy w Dąbrównie, gdzie w 2009 roku ukazał się również arcyciekawo tom studiów Janusza Małka pt. *Moje Prusy, moje Mazury*.

Przeglądając biogramy, zauważamy, że wielu mazurskich pastorów miało rodzinne związki z Prusami Zachodnimi. Niejeden wręcz się tu urodził i ukończył gimnazjum, studiując potem najczęściej w Berlinie i Królewcu, jak np. pierwszy z obecnych w *Słowniku* Richard Hermann Abramowski (1862-1932), który przyszedł na świat jako syn młynarza w Płowężu, a zmarł w Elblągu. Jako wybitny duszpasterz i badacz, zajmujący się także ewangelicką literaturą polską, korespondował m.in. z Wojciechem Kętrzyńskim. Niejeden z tych duchownych, także Abramowski, będących urzędnikami pruskimi, jako duszpasterze rozumieeli potrzebę używania – zachowania języka polskiego – mazurskiego.

Jest wśród nich przede wszystkim znany szerzej Gustav Herman Marcin Gisewiusz (1810-1848), obrońca języka polskiego, współpracujący z Krzysztofem Celestynem Mrongowiuszem (1764-1855), jak i kilku innych pastorów o nazwisku Gisevius lub Gizycki.

O niejednym z pastorów dowiadujemy się też, iż cieszyli się wielkim uznaniem swoich parafian, także tych języka mazurskiego – polskiego, którym posługiwali się w swojej działalności duszpasterskiej. – Przykładowo Karl Rudolf Rudnick (1816-1899), urodzony w Muntowie, zmarły w Sopocie.

Wśród mazurskich pastorów było też trzech o nazwisku Remus, z których dwóch o tych samych imionach – Karl Traugott – pochodziło z Wielkopolski. Jest też Paul Wilhelm von Malotka (1810-1887), urodzony w Elku, zmarły w Pasymiu. Jako student Albertyny w Królewcu był uczestnikiem seminarium polskiego. Będąc synem wojskowego, niewykluczone, iż reprezentuje rodzinę kaszubskich Malotków, których przedstawiciel mógł z myślą o karierze wojskowej przejść w trakcie służby na protestantyzm.

W przypadku wielu biogramów szczególnie interesujące są informacje na temat osobowości pastora i oceny jego pracy przez przełożonych i parafian, zaczerpnięte z wizytacji kościelnych czy publikacji wspomnieniowych – jubileuszowych czy pośmiertnych.

Studiując ów słownik, czytelnik z Pomorza Nadwiślańskiego, także z Kaszub, może westchnąć w intencji powstania podobnego dzieła, dotyczącego naszego regionu nad Wisłą, a i drugiego w odniesieniu do Pomorza Zachodniego. Pomijając drobiazgi, rzadkie usterki redakcyjne, można pogratulować tegoż dzieła tak Autorowi, jak i Wydawcy.

Z pewnym rozczarowaniem wśród pastorów, których biogramy zawiera *Słownik*, nie znalazłem takich, którzy by w swojej karierze zawodowej znaleźli się wśród ewangelickich Kaszubów. Z prac Zygmunta Szultki wiemy, że wielu słowińskich pastorów pochodziło właśnie z Mazur. Stąd zdziwienie z powodu nieobecności ich i prac Z. Szultki w *Słowniku*.